

Metafor och metonymi i svenska och kroatiska somatismer med lexemet öga

Hanulak, Jelena

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:824851>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-03**



Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)



**FILOSOFISKA FAKULTETEN
INSTITUTIONEN FÖR SKANDINAVISTIK**

**Metafor och metonymi i svenska och
kroatiska somatismer med lexemet *öga/oko***

Jelena Hanulak

Magisterarbete

Handledare: Goranka Antunović, fil. dr

Mateusz–Milan Stanojević, fil. dr

Zagreb, 2021

Innehåll

1. Inledning och utgångspunkter	4
2. Teoretisk bakgrund och relevanta forskningar	5
2.1. Fraseologi och fraseologism	6
2.1.1. Kategorisering av fasta fraser	7
2.1.2. Sköldbbergs förslag till frastypologi	7
2.1.3. Andra tidigare forskningar om fraseologi	11
2.2. Kognitiv lingvistik	12
2.2.1. Kulturella modeller	13
2.2.2. Metafor inom kognitiv lingvistik	13
2.2.3. Konceptuell metafor	15
2.2.4. Metonymi	16
2.2.5. Somatismer	16
3. Metodologi	17
4. Resultat och kvalitativa uppgifter	18
4.1. Kulturell modell av betraktande	19
4.1.1. Somatismer med lexemet <i>öga</i> som relaterar till kunskap och koncentration	19
4.1.2. Somatismer med lexemet <i>öga</i> som relaterar till kontroll och uppmärksamhet	21
4.1.3. Somatismer med lexemet <i>öga</i> som relaterar till rum	21
4.1.4. Somatismer med lexemet <i>öga</i> som relaterar till sömn	22
4.1.5. Somatismer med lexemet <i>öga</i> som relaterar till döden	23
4.2. Kulturell modell av kommunikation	23
4.3. Kulturell modell av känslor	23
4.3.1. Somatismer med lexemet <i>öga</i> som relaterar till önskan	24
4.3.2. Somatismer med lexemet <i>öga</i> som relaterar till något viktigt	25
4.4. Metaforisk och metonymisk motivation av somatismer	25
5. Sammanfattande diskussion	26
6. Sammanfattning	27
7. Litteraturlista	29
8. Sažetak	31
8. Summary	31
9. Bilaga 1: Kroatiska somatismer med lexemet <i>öga</i> och deras svenska motsvarigheter klassificerade efter syntaktisk och semantisk struktur	34

10. Bilaga 2: Exempel på användning av enskilda somatismer med lexemet <i>öga</i> från kroatiska och svenska korpusar.....	38
---	----

1. Inledning och utgångspunkter

I detta mastersarbete kommer jag att försöka tillämpa några av de viktigaste kognitiv-lingvistiska idéer i kontrastiv analys av 25 kroatiska och 20 svenska somatismer med lexemet *öga* resp. *oko*. Min analys kommer att grundas på kognitiv-lingvistiska teser, vilka indikerar hur vår uppfattning av världen omfattar metafor och metonymi och återspeglas i de idiomatiska uttrycken. Jag vill också försöka tillämpa några av de fundamentala teserna av kognitiv lingvistik på min kroatisk-svenska korpus.

En orsak för att jag vill fokusera på metafor och metonymi i svenska och kroatiska somatismer med lexemet *öga* resp. *oko* är att de inte än har behandlats i ett kognitiv-lingvistiskt perspektiv. Jag har bestämt mig att analysera de 25 somatismer som finns i Bilaga 1, klassificerade efter deras struktur.

I bilagan 2 finns exempel på användning av enskilda somatismer med lexemet *öga* resp. *oko* från kroatiska och svenska korpusar. Efter denna inledning presenteras den teoretiska bakgrunden för mitt arbete i kapitel 2, där jag också redovisar för några tidigare idiomstudier som är relevanta i sammanhanget i nästa kapitel. Jag beskriver Sköldbbergs frastypologi och definition av idiomatiska uttryck. Därefter sammanfattas teoretiska synen på metafor, metonymi och kulturella modeller inom den kognitiva lingvistik. Först definierar jag kulturella modeller, dvs. hur metaforer och metonymier är baserade på kulturella kännetecken och hur den identifierade metaforiseringen och metonymiseringen kan utgöra underlag för rekonstruktion av en kulturell modell. Sedan redovisar jag för möjligheten att betrakta metafor som "begreppsmekanismer som strukturerar människans tänkande" (Lakoff och Johnson 1980: 124 i Walatek 2014:)¹. Dessa författares definition av språk som ett kognitivt fenomen och deras uppfattning av kroppens betydelse är grundläggande för mitt arbete. Idiomen i min korpus besannar den kognitivlingvistiska övertygelsen om att vår kropp är en bas för uppfattning av emotioner (Stanojević 2013: 135). I det tredje kapitlet redogörs arbetets metodologi, vilket inleder den analytiska huvuddelen av arbetet.

¹" Primarily on the basis of linguistic evidence, we have found that most of our ordinary conceptual system is metaphorical in nature. And we have found a way to begin to identify in detail just what metaphors are that structure how we perceive, how we think, and what we do."

För att kunna analysera svenska och kroatiska somatismer med lexemet *öga*², har jag använt svenska och kroatiska fraseologiska och allmänna ordböcker. Jag har även använt mig av två kroatiska (Hrvatska jezična riznica och Hrvatski mrežni korpus) samt sju svenska korpusar i Språkbanken som är tillgängliga på nätet eftersom de inbegriper ett stilistiskt varierat material (se kapitel 3). En lista över ordböckerna och korpusarna finns i det tredje kapitlet och efter litteraturlistan. I nästa kapitel (4.) beskriver jag analysens resultat, både kvantitativa och kvalitativa uppgifter. Jag analyserar tre kulturella modeller som har bidragit till uppkomsten av 25 kroatiska och 20 svenska somatismer med lexemet *öga*. De frågor som står i centrum för detta arbete betraktas i ett kontrastivt perspektiv. Mastersarbetet avslutas med ett kapitel som sammanfattar undersökningens resultat.

2. Teoretisk bakgrund och relevanta forskningar

Den här studien tar sin utgångspunkt i teorier om språk som ett allmänskognitivt fenomen som är i ständig samverkan med faktorer som kroppsförankrade erfarenheter, kulturella modeller, metaforisering, metonymisering och kultur. En sådan syn skrivs fram inom den kognitiva lingvistik. Stanojević (2017: 175) förklarar att vår uppfattning om världen beror på vår kropp och våra emotioner och kroppsförankring. Metaforisering inbegriper ”någon form av kroppsförankring, då våra fysiska erfarenheter samverkar med kognition och språkande” (Boström 2018: 8). Konceptuella metaforer säger någonting om kognition och är gemensamma för alla människor som delar samma kulturella förståelser (Stanojević 2013: 8). Stanojević definierar somatismen som idiom som behåller ett lexem som åsyftar en kroppsdel. I det här magisterarbetet har jag klassificerat olika somatismer med lexemet *öga* efter deras respektive strukturer och jag presenterar en nätverksmodell för idiom som är indelad i tre kulturella modeller (ibid.): 1. Kulturell modell av betraktande 2. Kulturell modell av kommunikation och 3. Kulturell modell av känslor. I Kapitel 3 har jag klassificerat olika somatismer med lexemet *öga* efter deras respektive strukturer enligt Stanojevićs modell (ibid.). Han gör en kontrastiv analys av engelska, kroatiska och polska somatismer med lexemet *öga* och betraktar källdomän *oko* (ett öga) som en kroppsdel, vilken man använder att bilda nya metaforer. Stanojevićs analys visar att betraktande är metaforiskt förbundet med kunskapen och den konceptuella metaforen *znanje je gledanje* ’kunskap är betraktande’. I de andra två modellerna beskriver han att man

² I efterföljd ska jag inte skriva lexemet *oko*. Lexemet *öga* representerar både *öga* och kroatiska motsvarighet *oko* (när jag talar om kroatiska idiom).

förbinder ögonen med den *kulturella modellen av kommunikation* och den *kulturella modellen av känslor*. Dessa två modeller är ömsesidigt förbundna eftersom de är motiverade med kunskaper om kommunikation och kunskaper om känslor. Ögon är centralt placerade på ansiktet och på grund av detta utgör ansiktsuttryck en viktig aspekt av kommunikation. I den tredje modellen beskriver Stanojević (ibid.) att man med ögonen kan läsa vad en vad man känner. Det är motivationen till metaforen *čovjek je spremik za osjećaje* 'människa är behållare för känslor'.

För att kunna göra min undersökning, har jag uppdelat 25 somatismer i fyra kategorier enligt Jasna Novak-Milićs indelning (2005: 535–549). Efter att ha jämfört svenska och kroatiska somatismer, beskrev hon de följande fyra kategorierna: a. Full ekvivalens, b. Partiell ekvivalens, c. Somatismer med samma betydelse men olika bildspråk, d. Kroatiska somatismer utan någon ekvivalent i svenskan. Full ekvivalens betyder att det är möjligt att hitta uttryck i svenskan som innehåller samma lexikala enheter, har samma syntaktiska struktur och mer eller mindre samma betydelse som deras kroatiska motsvarigheter *t.ex. držati na oku koga, što* ('hålla ett öga på ngn') (ibid., s. 533). Full ekvivalens är en följd av de gemensamma kulturegenskaperna i de två språken (Novak Milić 2005: 533, 539, Novoselec 2003:117). Partiell ekvivalens betyder att ett lexem är detsamma i de två jämförda språken medan de andra är olika (Novak Milić 2005: 541) Partiellt ekvivalenta uttryck har samma innehåll men skiljer sig på uttryckssidan *t.ex. zamazati oči komu* ('slå blå dunster i ögonen på ngn'). Idiom med samma betydelse men olika bildspråk kännetecknas av den gemensamma betydelsen i kroatiskan och svenskan, men den är uttryckt i de två språken med olika språkliga konstruktioner *t.ex. kazati (reći) u oči/lice komu što* ('kasta/säga ngn rakt i ansiktet') (ibid. s. 543). När det gäller kroatiska somatismer utan någon ekvivalent i svenskan, finns det inte något motsvarande uttryck i svenskan för den kroatiska somatismen *t.ex. izgubiti/gubiti iz očiju koga/što* ('förlora ngn från ögonen'), *zauvijek sklopiti (zaklopiti, zatvoriti) oči* ('stänga ögonen för alltid') (ibid. s. 544).

2.1. Fraseologi och fraseologism

Det som man i allmänhet har i åtanke när man talar om fraseologi är att den är en gren av lingvistik.³ Vetenskapligt sett är den en relativt ny vetenskapsgren, den utvecklades under 1900-

³<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=20523> (besökt den 10-05-2020)

talets sista decennier (Fleischer 1997: 2). Palm (1995: 105) konstaterar att ordet fraseologi är dubbeltydigt - det kan referera till hela förordet av fasta fraser i ett språk eller till fraseologi som deldisciplin av språkvetenskap. I det här mastersarbete anses fraseologi betrakta ords betydelse både "som en isolerad enhet" och de förändringar som ordet har när det "kombineras med andra ord".⁴ Fraseologismer uppvisar ett antal kännetecken vilka gör det möjligt att avgränsa dem från andra ordförbindelser som inte är fraseologismer. Somliga av deras kännetecken är "idiomaticitet, semantisk-syntaktisk stabilitet och reproducerbarhet" (Skog-Södersved och Malmqvist 2007: 319). "Med fraseologisk enhet menas här en flerordsenhet som kännetecknas av vissa inskränkningar i de ingående ordens kombinerbarhet. "⁵ Dessa förklaringar kompletterar varandra och bidrar till att belysa begreppet *fraseologi*. Idag finns ett mycket stort intresse för fraseologi och flerordsenheter. Det är en följd av korpuslingvistikens och kognitivt inriktad språkforsknings framväxt. Korpusundersökningar fokuserar inte på enskilda ord utan betraktar "flerordskombinationer som betydelseenheter".⁶

2.1.1. Kategorisering av fasta fraser

Frågan om kategorisering av fasta fraser har oroat experterna under en längre tid. Emma Sköldberg skriver om kategorisering av fasta fraser i svenskan i boken *Korten på bordet* (2004: 13–14). Hon framställer den här analysen för att förklara skillnader mellan olika fraseologiska enheter. Jag har valt att koncentrera mig på Emma Sköldbergs modell som ett förslag till en frastypologi därför att hon koncentrerar sig på detaljerad kategorisering av fasta fraser och i synnerhet idiom. I hennes doktorsavhandling finns liknande kategorisering av fraseologismersom i andra fraseologiska forskningar (t.ex. Clausén och Lyly: 1994), men Sköldbergs är mer detaljerad och hon ger många exempel.

2.1.2. Sköldbergs förslag till frastypologi

Sköldberg (2004: 31) har indelat språkliga fraser i tre kategorier: a) *fria konstruktioner*,

⁴<https://svenska.gu.se/forskning/forskningsprofiler/lexikologi-och-lexikografi> (besökt den 10-05-2020)

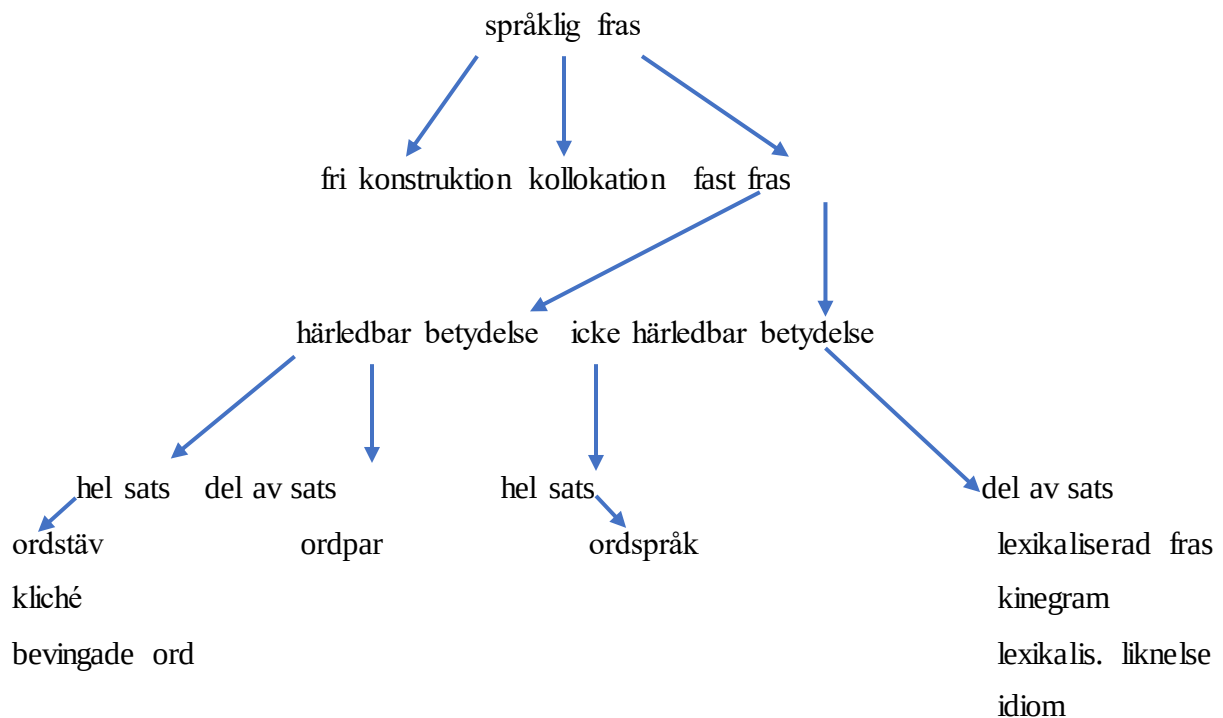
⁵<https://www.synonymer.se/sv-syn/fraseologisk> (besökt den 10-05-2020)

⁶ <https://svenska.gu.se/forskning/forskningsprofiler/lexikologi-och-lexikografi> (besökt den 10-05-2020)

b) kollokationer och c) fasta fraser.

a) *Fria konstruktioner* har delvis härledbar betydelse, dvs. man kan förutsätta vad konstruktionens betydelse är (Sköldberg 2004: 34). Fria konstruktioner är inte fixerade, dvs. man kan anpassa deras form ”till olika kontexter” (Sköldberg 2004: 34). ”Med termen fria konstruktioner avses språkliga konstruktioner som bildas i enlighet med produktiva grammatiska regler och vars betydelse är härledbar utifrån de ingående ordens betydelse och med hjälp av reglerna för hur orden ifråga kombineras med varandra” (Teleman 1974: 212, enligt i Sköldberg 2004: 34). Som exempel på en fri konstruktion nämner Sköldberg frasen *en gammal flagga* ('stara zastava'). Som exempel på hög grad av fixering nämner hon samma exempel i olika form: *den där gamla flaggan* – ('ona stara zastava'). Vidare klargör Sköldberg att även kollokation har ”en förhållandevis härledbar betydelse” men ”det rör sig om en ofta återkommande samförekomst av ord, som det ibland råder särskilda semantiska kopplingar emellan” (Sköldberg 2004: 34, i Moon 1998: 26). Som exempel på kollokation anger hon *upprepade gånger* och *stor uppmärksamhet* (Sköldberg 2004: 35).

Sköldberg har förklarat *fasta fraser* mest detaljerad (2004: 32–34). Hon har indelat fasta fraser i två ytterligare kategorier: ”fasta fraser med härledbar betydelse och fasta fraser med icke härledbar betydelse” (ibid., s. 32). Hon förklarar vidare *fasta fraser* med härledbar betydelse. *Ordstäv* definierar hon som ”mer humoristiska talesätt, som innehåller ett (påhittat) citat och en förment sagesman” (hon ger exempel: *liten hämnd är också hämnd, sa bonden och spottade på grannens gris* (ibid.)). Hon beskriver *klichéer* som ”en viss typ av välkända fasta uttryck som ofta har ett banalt och utnött innehåll”: hon ger exempel *det är en dag i morgon också* (ibid.). *Bevingade ord* ”vilka är välkända uttryck som kan härledas till en viss upphovsman eller källa” (Sköldberg 2004: 32, Holm 1972, Burger 1998:45, Sköldberg 1999b). Som ett exempel på bevingade ord ger Sköldberg Tegnér's formulering: *Det dunkelt sagda är det dunkelt tänkta* (Sköldberg 2004: 32, Holm 1972:56). *Ordpar* ”fungerar som en del av en sats” (*lugn och ro*, jfr. kro. '*mir i tišina* ') (Sköldberg 2004: 32).



Figur 1. Sköldbbergs (2004: 32) förslag till frastypologi.

Vidare delar Sköldbbergs *fasta fraser* ”med icke härledbar betydelse” in i två kategorier: de som ”fungerar som en del av en sats” och de som ”fungerar som en sats”. Till de senare, alltså fraser som formas av hela satser eller meningar, hör bara ordspråk. Sköldbbergs definierar *ordspråk* som ”kärnfulla och mer eller mindre metaforiska uttryck, som ofta förmedlar någon form av levnadsvisdom” och ger exempel: *Först till kvarn får först mala* och *Även solen har fläckar* (Sköldbbergs 2004: 33). *Fasta fraser* ”med icke-härledbar betydelse som ”fungerar som en del av en sats är: a) *lexikaliserade fraser*, b) *kinegram* c) *lexikaliserade liknelser* och d) *idiom* (ibid.). a) Lexikaliserade fraser har ”sammanfattningsaccent” och ”hög grad av fixering”, dvs. de har ”stora begränsningar vad gäller exempelvis böjning av konstituenten” (Sköldbbergs 2004: 33, Anward&Lineli 1976:77, 85–90). Som exempel på lexikaliserade fraser nämner Sköldbbergs *bada naken* (enligt Anward& Linell (1976:83). b) ”Med *kinegram* avses kortfattat fasta och ofta metonyma fraser som betecknar en fysisk gest samtidigt som de har en institutionaliserad betydelse”. Som exempel på kinegram anger Sköldbbergs *bita sig i läppen*, *hänga med huvudet* och *klappa ngn på axeln*. *Kinegram* är ofta förbundna med kulturella egenskaper (Sköldbbergs 2004: 33). Sköldbbergs definierar inte *lexikaliserade liknelser*, hon ger bara exempel: *sova som en stock* (ibid.).

I sin avhandling ägnar sig Emma Sköldberg åt idiomatiska uttryck och definierar idiom på följande sätt:

Ett prototypiskt idiom är en institutionaliserad sammanställning av lexikaliska enheter och bildar som helhet en syntaktisk konstruktion, som utan att ha en huvudsakligen grammatisk eller textbindande funktion fungerar som en del av mening eller sats, har relativt fixerad form samt en figurativ betydelse som inte är härledbar ur de ingående ordens betydelse (Sköldberg 2004: 29).

Ulla Clausén (1996:37), en annan viktig forskare inom svensk fraseologi, hävdar att idiomets fulla betydelse kommer fram bara i en kontext eftersom idiom ofta har en vag betydelse. Termen *idiom* är den mest utbredda inom engelskspråkig litteratur och samma term dominerar även bland svenska forskare (Sköldberg 2004: 19). Sköldberg hävdar att man ”använder idiomatiska uttryck sällan i vanligt språkbruk”. Hon nämner exempelvis engelska idiomat *to rain cats and dogs*, som nästan aldrig förekommer i verkliga texter (Moon 1992: 499–500 i Sköldberg 2004: 44). Ändå kopplas många idiomatiska uttryck med vardagligt språk eftersom idiom associeras till relativt informellt och vardagligt språkbruk (Sköldberg 2004: 44). Sköldberg påstår att man använder idiomatiska uttryck oftare i tidningar än i romaner (*ibid.*, s. 43). Med idiom uttrycker man olika händelser: anvisning om hur man skall göra något, olika tips, förbud, vi uttrycker säkerhet eller ovisshet (Clausén 1992: 56). Sköldberg kopplar ett idioms ”icke-härledbar betydelse till uttryckets kompositionalitet” (Sköldberg 2004: 174). Några exempel på prototypiska idiom är: *korten på bordet* (Sköldberg 2014) i svenskan och likaså idiomets kroatiska motsvarighet *staviti karte na stol* eller t.ex. *pogledati/gledati ispod oka* (’att ge ngn varnande blick/ögonkast’) (se Bilaga 1).

Om man försöker avgöra idiomets ”kanoniska form”, måste man ta med i beräkningen tre viktiga källor: ordböcker, textkorpusar och modersmålstälarens intuition (Lakoff 1987: 71). Vanligen kan en lexikal konstituent i ett idiom inte fritt bryta ut utan att den idiomatiska betydelsen förloras (Sköldberg 2004: 178). Ett idiom kan ha vilken som helst syntaktisk funktion i kontexten, m.a.o. det kan fungera som subjekt, predikat, objekt (Novoselec 2003: 166).

2.1.3. Andra tidigare forskningar om fraseologi

Under den senaste tiden har man visat ett ökande intresse för svenska fasta fraser. Man har undersökt dem inom olika områden, t.ex. ordboksarbete och kontrastiv fraseologi. *Om lexikaliserade fraser i svenskan* (Anward och P. Linell: 1976) anses som vara ett grundläggande verk om svenska fraseologismer. De illustrerar skillnader mellan fasta förbindelser och nykonstruktioner. Som det redan påpekats ovan, baseras mitt mastersarbete på Emma Sköldbergs doktorsavhandling (2004) eftersom den behandlar flera relevanta begrepp mest detaljerat. Det finns också några nyare undersökningar av svenska och kroatiska somatismer. Novak-Milić (2005) beskriver egenskaper hos svenska och kroatiska somatismer med elementet *öga*, *öra* eller *näsa*. Hennes traditionella undersökning av somatismer med lexemet *öga* är bas för min indelning av par bestående av svenska och kroatiska motsvarigheter medan mitt arbete skiljs från Novak-Milićs i att dess fundamentala teser tagits från kognitiv lingvistik. Novak-Milić har indelat somatismer med lexemet *öga* i fyra kategorier beroende på deras förhållande till den motsvarande kroatiska somatismen. Dessa fyra kategorier är: 1. full ekvivalens, 2. partiell ekvivalens, 3. Somatismer med samma betydelse men olika bildspråk och 4. kroatiska somatismer utan någon ekvivalent i svenskan. Här följer några exempel som Novak-Milić inkluderat i sin artikel:

a) Full ekvivalens

bode koga što u oči⁷

sticka (ngn) i ögonen

moći što raditi zatvorenih očiju

kunna göra ngt med förbundna ögon

b) Partiell ekvivalens

biti kome trn u oku

vara en nagel i ögat på ngn

gutati(proždirati) koga očima

att äta ngn med ögonen

c) Idiom med samma betydelse men olika bildspråk

kazati (reći) u oči/lice komu što

kasta/säga ngn rakt i ansiktet

⁷ Här verkar Novak-Milić ha bortsett från faktumet att den svenska somatismen har någorlunda bredare användning – den används även på ett mer konkret sätt, som i t.ex. sanden/gasen stack i ögonen, vilket inte är fallet med den kroatiska.

d) Kroatiska somatismer utan någon ekvivalent i svenskan

čuvati (voljeti) kao oči u glavi/zjenicu oka ('älska ngn som pupillen i ögat')

izgubit/gubiti iz očiju koga/što ('förlora ngn från ögonen')

Novoselec (2009) gör en kontrastiv analys av kroatiska, svenska och engelska somatismer med lexemet *huvud*. I sin doktorsavhandling beskriver han (Novoselec 2017) bl. a. vilka olika typer av fraseologiska enheter som finns. Han nämner fria konstruktioner ('slobodne sveze riječi'), kollokationer ('kolokacije') och fasta fraser ('neslobodne sveze riječi'). Stanojević (2017) talar om att vår uppfattning om världen börjar med och beror på vår kropp. Ett annat arbete som har varit viktigt för mitt mastersarbete är Stanojević (2013) som beskriver mental bearbetning av fraseologiska enheter (dvs. hur de uppfattas av olika människor), deras form och semantiska egenskaper.

2.2. Kognitiv lingvistik

Kognitiv lingvistik definieras som studiet av språket som betraktar språket som en del av den mänskliga kognitiva system. "Kognitiv lingvistik forskar om språket i samband med perception och förståelse".⁸ Kognitiv lingvistik uppvisar att människans förståelse av omvärld är kognitivt motiverad.⁹ "Det mänskliga språket anses alltså samverka med en mängd faktorer, bland annat allmänskognition, fysiskasammanhang och mänskliga erfarenheter" (Boström 2018: 6). Många kognitivlingvistiska undersökningar har genomförts under de senaste åren.¹⁰ Inom den kognitiva lingvistik har man bl. a. undersökt hur fasta fraser är lagrade i språkbrukarens mentala lexikon. Eleonor Rosch (1975) har bevisat att människor har interna kognitiva strukturer för kategorier. Charles Fillmore (1985) hävdar att de strukturer som gör att vi percipierar och kategoriserar begrepp på ett visst sätt kan bero på våra sociala förutsättningar. Å ena sidan förändras ords betydelse ständigt i interaktion, å andra sidan får några begrepp sin

⁸ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=32240> (besökt den 10-05-2020)

"Kognitivna lingvistika ili gramatika, pristup jeziku koji jezik promatra kao dio ljudskoga kognitivnoga (spoznajnoga) sustava i proučava ga u sprezi ponajprije s percepcijom, mišljenjem i razumijevanjem, s kojima je u izravnoj i neprekidnoj interakciji."

⁹ (ibid.)

¹⁰ (ibid.)

ytterligare metaforiska eller metonymiska betydelse. Språklig betydelse är förbunden med andra kunskaper om omvärlden, vilket gör betydelser gemensamma för många talare delade och icke -autonoma. Ronald Langackers (2008: 29) påstår således att språklig betydelse tillhör både en gemensam och en individuell nivå.

2.2.1. Kulturella modeller

En språklig betydelse är beroende av en mängd faktorer, bland annat social och kulturellt sammanhang och är strukturerad i kulturella modeller. För att tjäna den här uppsatsens syfte kommer termen *kulturell modell* att användas i följande betydelse: en kulturell modell betraktas som en kognitiv modell som är gemensam till de ”människor som har samma kulturella erfarenheter och hjälper dem att förstå sin omvärld, sin kropp och sina emotioner”¹¹ (Stanojević 2017: 177–178). Kulturella modeller är centrala för vår upplevelse av världen och de är centrala för vårt språk (ibid.). Några kroppsdelar representerar nätverk av integrerade kunskaper om våra emotioner (ibid.). Kulturella modeller hjälper oss att förstå hur vår kropp och emotioner kan tolkas och hur vi bör agera i olika situationer. De visar oss att vår kropp spelar en viktig roll när det gäller förståelse för hur människor, ”deras emotioner och deras omvärlden fungerar” (ibid.).¹²

2.2.2. Metafor inom kognitiv lingvistik

Ordet *metafor* härstammar från det grekiska *meta pherein*, vad betyder att *flytta över*. En metafor kan alltså definieras som en överföring. Metaforer är alltid baserade på något slag jämförelse mellan två olika domäner. De flesta metaforerna som man använder är

¹¹”Kulturni modeli s jedne strane odražavaju naša nepropozicionalna utjelovljena (ukotvljena) znanja, ali koja su istodobno usađena i u kulturu. Između izrazito nepropozicionalnih i izrazito kulturno određenih znanja nalaze se ona znanja kojima se bavim u ovom radu. Riječ je o znanjima koja su motivirana našim tumačenjem nepropozicionalnoga i koja na različite načine i kroz različite više ili manje specifične kulturne modele integriramo u jezične izraze osjećaja u kojima se upotrebljava tijelo.”

¹²”Jedna je od početnih zamisli kognitivne lingvistike da tijelo igra ključnu ulogu u našoj konceptualizaciji. Tijelo se u kognitivnoj lingvistici smatra osnovicom za naše shvaćanje svijeta jer nam omogućuje izravno, nepropozicionalno razumijevanje (barem nekih) izraza. ”

lexikaliserade. Lexikaliserade metaforer är gamla och välkända och man behöver inte bearbeta dem, man kallar dessa metaforer också för *döda metaforer* (Dahllöf 1999: 149). Ett exempel på död metafor är *korten på bordet*. Litterära metaforer är däremot emotiva och individuella (de är karakteristiska för en författare) (Stanojević 2013: 9),¹³ medan allmänspråkliga metaforer är kognitiva och förbundna med nya informationer (ibid.).¹⁴ De kognitiva metaforen är gemensamma för språkbrukarna inom en kultur: de refererar till det gemensamma, det allmänt kända, till delade kunskaper och idéer -- de är alltså en del av kulturella modeller (Stanojević 2017: 178)¹⁵. Metaforer används inte bara för att skapa nya termer som åstadkommer speciella effekter i språket utan de också fungerar som förbindelse från de betydelser som är kända till dem som är abstrakta och okända (ibid.). Kognitiva lingvister definierar metafor som "ett sätt att förstå en erfarenhet med hjälp av en annan" (Boström: 2018: 2). Metafor är ett viktigt medel som möjliggör att förstå realiteten, dvs. man förstår en abstrakt domän med hjälp av en känd domän (Lakoff och Johnson 1980). Den metaforforskning som har blivit mycket känd under de senaste åren har utförts av George Lakoff och Mark Johnson. Deras korpus består av olika metaforiska uttryck i engelska språket. De analyserade *konventionaliserade*, *döda* och *lexikaliserade metaforer*, som ordnas i vissa begreppssystem, kognitiva modeller, där de samverkar till att uttrycka centrala uppfattningar (Stålhammar 1997: 31). Lakoff and Johnson (1980) påstår att metaforen avspeglar tankarnas värld. Metaforens huvudsyfte är att möjliggöra för en att förstå ett abstrakt begrepp med hjälp av enkla begrepp. Idag är det här påståendet en av de viktigaste föreställningarna i kognitiv lingvistik. Vidare definierar kognitiva lingvister idén av kognition, som säger att ens fysiska upplevelser påverkar ens tänkande och förståelse om omvärlden (Lakoff och Johnson 1980, Stanojević 2017: 175–178). De förklarar att de mer konkreta betydelserna hjälper oss att förstå lexemens abstrakta betydelse. Lakoff och Johnson (1980) anser metaforer vara uttryck för allmänmänskliga, biologiskt beroende erfarenheter. Förutom metaforen spelar begreppet *metaforiseringen* viktig roll i kognitiv lingvistik.

¹³ "Pojavljivanje metafora i drugih stilskih figura u pjesništvu sasvim je uobičajena stvar. Nije pretjerano reći da je metaforičnost jedan od ključeva koji koristimo pri razumijevanju poezije. Metaforičnost je jedna od važnih značajki poetske funkcije jezika."

¹⁴ "To ukazuje na činjenicu da je sposobnost metaforizacije općeljudska, a nije vezana uz govornike pojedinog jezika. Na temelju toga nadalje se može pretpostaviti da je konceptualna metafora način ustroja našeg znanja."

¹⁵ "Promatrajući izraze koji u sebi sadrže neku tjelesnu odrednicu, a odnose se na govorenje o emocijama, možemo zaključivati o modelima znanja koji vrijede za našu kulturu. Te modele znanja ovdje ću zvati kulturnim modelima."

Metaforisering förstår man som "dynamiskt samspel mellan socialt situerat språkande och kognition" (Boström 2018: 32).

2.2.3. Konceptuell metafor

Enligt Lakoff and Johnson (1980) är konceptuell metafor en av de kognitiva processer som hjälper oss att konstruera betydelse och på grund av denna betydelse förbinda två konceptuella domäner -- källdomän ('source domain') och måldomän ('target domain'). Det har påpekats att "grundläggande konceptuella metaforer är en del av den gemensamma begreppsapparat som delas av medlemmarna i en kultur."¹⁶ Konceptuella metaforer spelar en viktig roll i kognitiv lingvistik eftersom de möjliggör ens abstrakta uppfattning om omvärlden. Idén om konceptuella metaforer presenterades först i Lakoffs och Johnsons bok *Metaphors We Live By*, publicerad 1980. Konceptuella metaforer består av två domäner: käll- och måldomäner. Källdomän gör det lättare att förstå måldomänen eftersom källdomänen beskriver mer konkreta och fysiska erfarenheter medan måldomänen representerar ett abstrakt fenomen som inte måste ha bestämd form (Lakoff och Johnson 1980). Konceptuella metaforer kan man indela i tre kategorier: strukturella, orienterande och ontologiska metaforer (Kövecses 2002: 32, Lakoff och Johnson 1980 11-23). Strukturella metaforer betyder "att man strukturerar en domän i termer av en annan domän" (Walatek 2014: 47). Som exempel på strukturella metaforer anger Lakoff och Johnson: *You're wasting my time. This gadget will save you hours* (1980: 9), där man strukturerar domänen *pengar* med domänen *tiden*. Orienterande metaforer ('orientational metaphors') är metaforer som är vanligen baserade på fundamentala mänskliga rumsliga relationer. Det som är *upp* ser man som något positivt, och *ner* är något negativt (Kövecses, 2002: 33-36). Exempel på orienterande metafor är: *Get up, Wake up, I'm up already, He rises early in the morning, He fell asleep, He dropped off to sleep, He's under hypnosis, He sank into a coma* (ibid.). Med ontologiska metaforer ger vi "abstrakta begrepp till avgränsade och gripbara entiteter som objekt, substanser och behållare, vilket gör det lättare att ställa dem i relation till varandra" (Walatek 2013: 48). Ett exempel på ontologiska metaforer är: *Inflation is entity* (Inflation is lowering our standard of living) (Lakoff och Johnson 1980: 27).

¹⁶<https://www.greelane.com/sv/humaniora/engelsk/what-is-conceptual-metaphor-1689899/> (besökt den 10-05-2020)

2.2.4. Metonymi

Ordet *metonymi* kommer från det grekiska *metonymia*, som betyder ”förändring av namn”. Man använder metonymiska uttryck ofta och de utgör en stor del av vårt språkbruk (Lakoff & Johnson 1980: 29). Traditionellt är skillnaden mellan metafor och metonymi inte skarp, men det finns en viktig skillnad mellan dem, när det gäller domäner som de tillhör (Lakoff & Johnson 1980). En definition som man använder när man vill beskriva deras olika användning är följande: konceptuell metafor handlar om överföring mellan två olika domäner medan konceptuell metonymi tyder på överföring inom en domän. Metonymi tyder ofta på personifiering, dvs. något antar mänskliga egenskaper. Som exempel ger Lakoff och Johnson följande: *The ham sandwich is waiting for his check* och *Mrs. Grundy frowns on blue jeans* (1980: 30). Metonymiska uttryck är inte baserade på likheten som metafor utan de bygger på faktiska förhållanden, dvs. ”en fras är substituerad med en annan, med vilken den är nära associerad.”¹⁷ Det betyder att metonymiska uttryck bygger på närheten mellan två olika fraser eller ord, dvs. de använda uttrycken är förbundna till varandra i tid och rum eller det finns en logisk förhållande mellan dem. Lakoff och Johnson nämner olika metonymier, men en av de vanligaste konceptuella metonymierna är den som beskrivs som ”del för helhet” (Kövecses 2000: 5, Lakoff och Johnson 1980: 30). Som exempel på metonymiska användningar ger Lakoff och Johnson meningarna: *We need a couple of strong bodies for our team.* (= *strong people*) och *We need some new blood in the organization.* (= *new people*). Ett exempel på metonymi från min korpusanalys är: *kazati (reći) u oči/lice komu što* (’säga ngn rakt i ögon/ansiktet’). Ögon resp. ansiktet representerar här hela människan och inte bara ögon.

2.2.5. Somatismer

Som redan framgått inskränker jag mitt mastersarbete till idiom med en viss struktur dvs. idiom som behåller ett lexem som åsyftar en kroppsdel. Några forskare som också studerat sådana svenska och kroatiska idiom och diskuterat kriterier för definition av idiom är Novak-Milić (2005) och Novoselec (2017). De jämförde svenska idiom som innehåller någon form av kroppsdelsbeteckning med liknade kroatiska idiom. Enligt Lakoff (1987: 271–275) och

¹⁷<https://www.greelane.com/sv/humaniora/engelsk/metonymy-figures-of-speech-1691388> (besökt den 24-08-2020)

Stanojević (2017: 175–178) strukturerar människan sin omvärld genom kunskap om sina egna emotioner och sin egen kropp och den strukturen avspeglas i vårt språk. Fraseologiska enheter som inbegriper somatismer är baserade på kulturell kunskap och oftast på metaforisering och metonymisering av somatismen (Stanojević). Somatismer är alltså baserade på konceptuella metaforer eller metonymier och de är också motiverade av människornas konceptuella kunskaper om omvärlden (ibid.). Dessutom är människan inte bara en individ som har sin isolerad, individuell kunskap; hon är däremot påverkad av sina kulturella och sociala erfarenheter (ibid.). Hrvatski jezični portal anger det mest kända idiomet med lexemet *öga - daleko od očiju, daleko od srca* ('långt ifrån ögat, långt ifrån hjärtat'), vilket betyder *kärlek på distans är svag*.

3. Metodologi

Det här mastersarbetet baseras på tidigare kognitiv-lingvistiska forskningar och teorier (se avsnitt 2.3.). Jag har analyserat 25 kroatiska och 20 svenska somatismer med lexemet *öga*, eftersom några kroatiska somatismer inte har sina motsvarigheter i svenskan (se Bilagan 1: *Idiomatiska uttryck med olika bildspråk och form*).

För att kunna analysera somatismer i ett kognitiv-lingvistiskt perspektiv, har jag först samlat 250 kroatiska idiomatiska uttryck med lexemet *öga* ur kroatiska fraseologiska ordböcker. För att få ihop fraser som skulle kunna ingå i min undersökning har jag valt att koncentrera mig på somatismer som har ett särskilt antal träffar, ingalunda mindre än 10, i de kroatiska korpusarna. Med andra ord har jag inte inkluderat i undersökningen alla somatismer med lexemet *öga* som de kroatiska ordböckerna innehåller. Sedan har jag funnit deras motsvarigheter i svenska allmänna och fraseologiska ordböcker. Bland mina exempel finns det många svenska ekvivalenter för kroatiska uttryck med full ekvivalens. Ett problem har varit att jag inte kunnat hitta ekvivalenter till alla idiomatiska uttryck i de två språken (dvs. en idiomatisk motsvarighet i svenskan respektive kroatiskan). För att analysera svenska och kroatiska somatismer med lexemet *öga*, har jag använt mig av två allmänna och fem fraseologiska kroatiska ordböcker och en fraseologisk, en etymologisk och fyra allmänna svenska ordböcker. Efter att jag valt vilka uttryck jag skulle fokusera på, samlade jag svenska och kroatiska exempel där de utvalda idiomatiska uttrycken förekommer (se i Bilagan 2). Förutom svenska och kroatiska ordböckerna har jag också använt mig av svenska och kroatiska korpusar som finns på webben. Det har varit nödvändigt eftersom korpusarna möjliggör snabba jämförelser i stället

för ”att på egen hand” pröva stora mängder text¹⁸. Jag har samlat 25 kroatiska och 20 svenska somatismer i sju svenska korpusar i Språkbanken (Tidningstexter, Tidskrifter, Skönlitteratur, Riksdagens snabbprotokoll, Stockholm-Umeå Corpus, Svenska Wikipedia - januari 2017, Talbanken) och två kroatiska korpusar nämligen Hrvatska jezična riznica (litterär korpus) och hrWaC. Jag har använt mig av litterära korpusen eftersom jag ville ha både vardagliga och litterära användningar av idiomatiska uttryck med lexemet *öga* i min analys. En lista över ordböckerna och korpusarna finns efter litteraturlistan.

Efter att jag samlat min egen korpus på det sättet, analyserade jag somatismerna och grupperade dem efter kulturella modeller enligt de kognitiv-semantiska idéer och mekanismer som presenterats i Stanojević (2013; se kapitel 2). I det följande kapitlet presenterar jag mina resultat, en nätverksmodell och exempel för idiom som är indelade enligt tre kulturella modeller. Skillnaden mellan metaforisk och metonymisk användning är mycket vag eftersom gränser mellan betydelser och olika kulturella modeller är oskarpa. Fokuset ligger på uttryckens metaforiska betydelse, men jag diskuterar även metonymiska användningar i korpusarna. Jag har också provat skiljelinjen mellan konceptuell metafor och konceptuell metonymi (se kapitel 2.2.3. och 2.2.4).

4. Resultat och kvalitativa uppgifter

I detta kapitel försöker jag fördjupa min beskrivning av metafor och metonymi genom att utveckla ett korpusbaserat, kognitivt perspektiv på metafor och metonymi i de i bilagan nämnda kroatiska och svenska somatismer med lexemet *oko* resp. *öga*. Grundprincipen är att det okända beskrivs genom jämförelse med det kända, dvs. begreppens etablerade ursprungsbetydelse motiverar metaforer och metonymier. En av de mest grundläggande betydelser som ordet *öga* har och som anges i alla de svenska ordböckerna jag konsulterat formuleras i SO (Svensk ordbok) som ”(ettdera av två) yttre synorgan med framträdande placering och tydlig form och färg hos människor och högre djur normalt klotformat och liggande bakom en tillslutbar öppning i huvudet; äv. om enklare organ med samma funktion hos lägre djur.” I kapitlet nedan har jag klassificerat olika somatismer med lexemet *öga* efter Stanojevićs modell (Stanojević 2013) som jag har presenterat i kapitel 2.

¹⁸<https://spraktidningen.se/blogg/korp-visar-vagen-till-korpusar> (besökt den 24-08-2020)

4.1. Kulturell modell av betraktande

Att synintryck spelar en stor roll i metaforisk och metonymisk användning är naturligt eftersom så mycket av vår orientering i omvärlden sker genom synen. Som följd av detta kan man härleda abstrakta betydelser från de grundläggande fysiska upplevelser som är förbundna med synen. Att se betyder att vinna kunskap och förståelse om omvärlden: man gör iakttagelser och observationer. Lexemet *öga* förbinds ofta med kunskap, t.ex. i de följande konstruktionerna: 1) *otvoriti četvere oči (sve oči)* ('öppna fyra ögon /alla ögon', 'ha ögonen med sig')¹⁹. Den senare betyder att man måste hålla ögonen öppna för att vara koncentrerad, dvs. *ögat* förbinds med betraktande och denna kategori har flera underkategorier som åskådliggörs nedan. Inom den kulturella modellen av betraktande kan man urskilja fem underkategorier: 4.1.1. Somatismer med lexemet *öga* som relaterar till kunskap och koncentration, 4.1.2. Somatismer med lexemet *öga* som relaterar till kontroll och uppmärksamhet, 4.1.3. Somatismer med lexemet *öga* som relaterar till rum, 4.1.4. Somatismer med lexemet *öga* som relaterar till sömn 4.1.5 Somatismer med lexemet *öga* som relaterar till döden.

4.1.1. Somatismer med lexemet *öga* som relaterar till kunskap och koncentration

Den första underkategorin kan illustreras med följande exempel från min korpus *otvoriti četvere oči* ('öppna fyra ögon') 'ha ögonen med sig'. Underkategorier är illustrerad med idiomatiska uttryck som är baserad på kulturell modell av betraktande och underkategori somatismer med lexemet *öga* som relaterar till kunskap och koncentration.

1a Naši novi »šahisti« ne samo da nisu **otvorili četvere oči**, već šah igraju, svakim danom je sve vidljivije i vidljivije, poluzatvorenim očima, koje kao takve i ne mogu vidjeti puno dalje od nosa.

1b Gäller att **ha ögonen med sig** konstant för det ljuvliga niomånaders barn!

Ett annat kroatiskt idiom, nämligen (2) *moći što raditi zatvorenih očiju* – ('kunna göra ngt med förbundna ögon') representerar också kunskap, vanligen på grund av erfarenhet.

2a Jednom kad to svladate **moći ćete ih raditi i zatvorenih očiju**.

2b Inte konstigt att 42 procent säger att de kan skriva på mobilen **med förbundna ögon**.

¹⁹ När jag presenterar exempel från min korpus, skriver jag först den kroatiska somatismen (t.ex. *otvoriti četvere oči/sve oči*). Sedan skriver jag dess ordagrann översättning i rak stil och därefter kommer den svenska idiomatiska ekvivalenten, då det finns, i kursiv stil.

Även i det sista kroatiska uttrycket kan man klart se att kunskap ligger till grund för idiomet: (3) *biti slijep kraj zdravih očiju* ('vara blind med friska ögonen'). Den som inte kan uppfatta något med ögonen, har inte någon kunskap om det, dvs. man är oerfaren, man saknar kunskap.

3a *Sramota pred svijetom na sve oči.* "Oči, oči! Bože moj! Kadšto **si slijep i zdravih očiju**.

3b *Snacka om att **var blind** för sitt eget privilegium.*

Människans mentala verksamhet åskådliggörs också i de nedanstående fraserna (4) *pogledati/gledati u očikomu, čemu (istini, smrti)* - ('se sanningen/ döden i ögat') 'se (sanningen/döden) i vitögat') relaterar sometismer med lexemet *öga* till att vara utsatt för livsfara, vilket också är förbundet med kunskapen, eftersom man kan erfara sanningen när man betraktar/ iakttar något.

4a *Ti si samo trećina pravog čovjeka, treba **pogledati istini u oči**, i ona je s tobom prikraćena.*

4b *Denna stora kärlek, som sett i och kommit förbi på andra sidan, den räckte bara i femton **döden vitögat** år.*

I exempel (5) *bode koga što u oči* ('sticka ngn i ögonen') ser man att uttrycket modifieras på ett liknade sätt som i exempel ovan. Man märker något som är obehagligt, dvs. man känner till någon obehaglig sanning.

5a **Bode u oči** što je Neretvaugovoriz 1998. godinetek 2003. ovjerila kod javnog bilježnika.

5b *Jag känner igen det där att använda uttryck som kan **sticka i ögon**.*

Jag ska nu redogöra och diskutera den syn på idiom som kommer till uttryck i (6) *zamazati oči komu* ('att förorena ögon till ngn', 'slå blå dunster i ögonen på ngn'). Lexemet *öga* är i samband med kunskapen. "Om blicken fördunklas av dunster blir den oskarp"²⁰. Idiomet *slå blå dunster i ögonen på någon* betyder alltså att leda på fel väg en person, oftast genom att göra vackrare en obehaglig situation. Om blicken svartnas av dunster blir den oklar, så att sanningen inte kan förstås korrekt. Det finns skäl att tro att idiomet har sitt ursprung i trollkonst, då trollkarlen "uträtade en rök eller dunst för att dölja för publiken vad som faktiskt skedde" (dvs. man går med "skyggglappar" och vägrar att se problemen).²¹

²⁰ <https://kulturminnet.wordpress.com/2019/01/22/ordsprak-och-alesatt-del-5-att-sla-bla-dunster-i-ogonen-pa-nagon/> (besökt den 24-08-2020)

²¹(ibid.) (besökt den 24-08-2020)

6a Zar misliš, da ćeš mi opet **zamazati oči** liepim riečima?

6b Att försöka **slå blå dunster i ögonen** på mig kommer inte att lyckas!

4.1.2. Somatismer med lexemet *öga* som relaterar till *kontroll* och *uppmärksamhet*

I de nedanstående meningarna symboliserar lexemet *öga* också kunskapen, men kunskapen är indelad i två underkategorier: *kontroll* och *uppmärksamhet*. Betraktande är metaforiskt förbundet med kunskapen och lexemet *öga* är ansvarigt för kontroll och uppmärksamhet. Som exempel på somatismer som relaterar till kontroll och uppmärksamhet kan jag nämna (7) *držati na oku koga, što* ('hålla ett öga på ngn/ ha ögonen på ngn/ ha en öga på ngn').

7a Pet jeftinijih smartfona koje treba **držati na oku** tijekom 2019.

7b Du måste **hålla ett öga** på bakdörren.

Jag kan också tilläga ett exempel på somatismer med lexemet *öga* som relaterar till uppmärksamhet: (8) *budno oko* – ('vaknade öga', 'hålla ett vakande öga på ngn/ngt', 'hålla ögonen öppna'). Man vet något, när man håller sina ögon vakna.

Exemplet (9) *zažmiriti na jedno oko (na oba oka)* ('blunda med ett öga') betyder att man vill inte öppna ögon för att ta hänsyn till något, dvs. att man inte vill ha kunskap om vad som händer.

8a Tu razliku moguće je objasniti činjenicom da njih u većoj mjeri prati **budno oko** javnosti.

8b Men jag var så trött så jag knappt kunde **ha ögonen öppna!**

9a Tamo vani i nema nekog izbora. Uzmi što ti se pruža i malo **zažmiri na jedno oko**.

9b Så länge vi **blundar med öppna ögon** är det ändå ett aktivt val, att inte ta tag i det vi ser.

4.1.3. Somatismer med lexemet *öga* som relaterar till rum

Nedannämnda metaforiska uttryck omfattar somatismer i vilka *öga* står för människans blickfång. Rum är kanske den viktigaste metaforen i vårt språk. En av den kognitiva metaforforskningens grundtes innebär att människans fysiska förhållande till sin omgivning är

grundläggande metafor för abstrakta företeelser (se avsnitt 2.2.3.) (Lakoff & Johnson 1980: 16). Det kan man bevisa med exemplen (10) *dokle (ti) oko dopre* – ('så långt ögat når'), (11) *krajičkom oka* – ('i ögon vrån') och (12) *izgubiti/gubiti iz očiju/vida koga/što* ('förlora ngn från ögonen', utan någon motsvarighet i svenskan). Vidare beskriver man kognitiv-lingvistiska betydelser med hjälp av föreställningsscheman. I dessa scheman representerar man begreppen som *upp* och *ner* (Lakoff 1987). Dessa scheman grundar sig i kroppsliga erfarenheter. En sådan metafor för rummet är förbunden med användande av *upp* som ett positivt begrepp, dvs. det som är uppe är positivt och det som är nere är negativt (ibid).

10a *Tražio je nekoga da ga upita za put, ali **dokle oko dopre** nije bilo žive duše.*

10b *Den är så stor, att man ser bara björkar **så långt ögat når**.*

11a *Jackson je **krajičkom oka** mogao motriti svoju ljubavnicu koja je sjedila uz Hillary Clinton.*

11b *Plötsligt så får du se hur det glimmar till **i ögon vrån**.*

12 *Škola uskoro počinje. Umjesto raznih alata, strategija učenja ili znanstvenih istraživanja, evo nekoliko ideja koje bi vas mogle spasiti ove godine – nemojte **ih izgubiti iz vida**!*

Ännu ett uttryck som kan nämnas i detta sammanhang är (13) *izaći/izlaziti/ (doći/dolaziti) na (pred) čije oči* ('komma fram till ngn's ögonen', utan någon motsvarighet i svenskan) och (14) *odlazi mi/makni mi (se) s očiju* ('stick från mina ögon', även det utan någon motsvarighet i svenskan). Metaforisk motivering är att ta avstånd (dvs. något som befinner sig långt borta *izgubiti* 'förlora' och *maknuti* 'få att försvinna' är förbundet med något negativt).

13 *Na odlaskunijega ni vidjela, bio je to prvi dan njihov upoznavanja kad mu se stidjela **doći pred oči**.*

14 *Gipsova poruka Blankinu ocu: **'Makni mi se s očiju, nemaš pojma...***

4.1.4. Somatismer med lexemet *öga* som relaterar till sömn

I ett antal fall relaterar lexemet *öga* också till sömn. I exemplet nedan förstår man lexemet *ubiti* (= *zatvoriti*) 'döda' (= *stänga*) som metafor för sömn eftersom man måste stänga ögonen när man sover, dvs. man inte ser sin omvärld när man sover: (15) *ubiti oko* – ('döda ögat', 'ta sig en tupplur').

15 *Volite malo **"ubiti oko"** poslijepodne? Ako je odgovor potvrđan, odlična je vijest da vam to snižava krvni tlak.*

4.1.5. Somatismer med lexemet *öga* som relaterar till döden

En annan kategori av somatismer med lexemet *öga* består av meningar i vilka idiomat *zatvoriti oči* ('stänga ögonen') relaterar metonymiskt till sömn. Metafor för döden (sömn) är också förbunden med kulturell modell av betraktande. Man ser inte sin omvärld om man dör. Sådant är exempelvis följande exempel: (16) *zauvijek sklopiti (zaklopiti, zatvoriti) oči* ('stänga ögonen för alltid', utan någon motsvarighet i svenskan).

16 *Zagrlilaga je čvrsto. Probudila se u suzama, a on je zauvijek zaklopio svoje oči.*

4.2. Kulturell modell av kommunikation

I de nedanstående exemplen presenteras idiom i vilka lexemet *öga* representerar kulturell modell av kommunikation. Ögon har central plats på ansiktet och på grund av detta utgör ansiktsuttryck en viktig aspekt av kommunikation (Stanojević 2013: 193). En sådan här språksyn innebär att vi kommunicerar med ögonen: (17) *kazati (reći) u oči/lice* *komu što* – ('säga något någon i ögon/ansiktet'). Ögon har central plats på ansiktet så använder man i svenskan idiomatiskt uttryck med lexemet *ansiktet* 'kasta/säga ngn rakt i ansiktet'. Somatismen (18) *oči u oči* – ('öga mot öga') använder man för direktkommunikation, vilket är också ett metonymiskt uttryck eftersom *öga* representerar hela människan.

17 *Čelu rake zatače mu drvo i upisuje posmrtna slova: »Ovdje počiva moj vjerni Liskoili Garov, zečar ili ovčar, kakvoga nije već kučka oštenila«... Zbog toga su mu govorili u selu, da je malo ćušnut po pameti... No nitko mu nije smio reći u oči, kao da su se ljudi baš bojali njegovih očiju.*

18a *Rakoczy je osjetio kako ga je nešto toplo prostrujalo, upro joj oči u oči i tiho je upitao da li ga ljubi.*

18b *Det ger oerhört mycket att åka ut och träffa de har människorna öga mot öga.*

4.3. Kulturell modell av känslor

En av metaforens viktigaste funktioner är att uttrycka det abstrakta och nya kunskaper och synpunkter genom att referera till något mer konkret och välkänt, men metafor spelar också en viktig roll när det gäller att det som kategoriseras beskriver känslor och emotioner

(Stanojević 2017: 177). Både positiva och negativa känslor förstärks med ögonkontakt. *Ögonen* visar vad man verkligen känner eller tycker; en människans tankar kan utläsas i hennes ögon, ögonen avslöjar huvuddragen av en människans karaktär. Ett rätt tidigt svenskt belägg för det här ordspråket finns i *Svenska Familj-journalen* år 1873, det heter ”*ögat är själens spegel*” (Ordens ursprung: 408). I de nedanstående exemplen presenteras somatismer med lexemet *öga* som representerar människans känslor. Mekanismen i motivation till idiom som symboliserar känslor är faktumet att ansikten och ögon visar känslor. Som exempel kan jag nämna följande fall: (19) *pročitati/čitati iz očiju (u očima) komu/što*, ('läsa ngt i ögonen hos ngn', 'läsa ngn som en öppen bok') som är metafor till känslor, eller ett annat uttryck: (20) *pogledati/ gledat ispod oka* – ('att titta under ögonen', 'att ge ngn varnande blick/ögonkast'). Uttrycket *pogledati/gledati ispod oka* betyder i kroatiskan att man betraktar någon utan att en märker (Anić, 1998: 676).

19 *Ta zar je jednoj samo u očima pročitao: Šta, zar ne bi na me pogedao...*

20 *Nide sträckte ut er hand mot henne men hon gav honom ett varnande ögonkast.*

En sådan här språksyn innebär att de språkliga uttrycken även representerar förtret: (21) *sijevati očima* – ('kasta blixtar med ögonen', 'ngns ögon kastar blixtar'). Här kan man se att uttrycket är motiverat med kunskapen om blixst och förtret, dvs. förtret är blixst (Kövecses, 2002: 71). Det finns inte något likadant svenskt idiom (**ngns ögon kastar blixtar*) i Språkbanken.

21 *Marini stigao novi kandidat, a Zoranu iz očiju sijevnule munje.*

4.3.1. Somatismer med lexemet *öga* som relaterar till önskan

Det finns en grupp av somatismer med lexemet *öga* som representerar önskan. Med sin blick visar man sitt gillande för något. Den fras som jag finner intresseväckande är: (22) *(gutati) proždirati koga očima* – ('svälja ngn med ögonen', 'att äta ngn med ögonen'). Hunger representerar önskan och därför äter man någon med ögonen. I ett antal fall representerar lexemet *öga* också behov att skapa ögonkontakt och betrakta någon en längre tid eftersom man gillar någon. Ännu ett uttryck som kan nämnas i detta sammanhang är: (23) *neskidati očiju (oka) s koga, s čega* – ('inte kunna ta sina ögon från ngn/ngt').

22a *Želim te proždirati svojim očima i ponavljam ti bez prestanka koliko si prekrasna!*

22b *Sen så gillar jag att maten är upplagt fint, för att man vill även äta med ögonen hihi.*

23a *Ona nehotice nazaduje, a ne skida oči s njega.*

23b Att inte kunna **ta sina ögon** från denna löpande sträng av ont och rött!

4.3.2. Somatismer med lexemet *öga* som relaterar till något viktigt

Det som är gemensamt för samtliga ovanstående exempel är att de uttrycker att ögat är en mycket viktig kroppsdel. Relativt frekventa i de kroatiska korpusarna är idiom: (24) *čuvati (voljeti) kao oči u glavi/zjenicu oka* ('älska ngn som pupillen i ögat', utan någon motsvarighet i svenskan). Det andra nedanstående exemplet (25) *biti kome trn u oku* – ('vara en tagg i ögat på ngn', 'vara en nagel i ögat på ngn') betyder att något irriterar någon, dvs. något förargar någon. Jag vill påpeka att det svenska idiomet inte använts i samma betydelse. I svenskan använder man lexemet *nagel* istället för lexemet *trn* 'tagg' för något som är obehagligt. Om man hade haft *trn* ('tagg') på någon annan kroppsdel, hade man haft mindre smärta, eftersom andra kroppsdelar är inte så känsliga som öga.

24 Ja **pazim na nju kao na zjenicu oka svog**, a ona - kakve mi samo priređuje scene!

25a Još u gimnaziji takmičio se kroz više godina s jednim suučenicom koji mu **je bio velik trn u oku**, jer je bio uvijek pred njim, a manje je učio negoli on.

25b För precis som för USA var Palme **en nagel i ögat** på Israel.

4.4. Metaforisk och metonymisk motivation av somatismer

I min korpusstudie är idiomatiska uttryck motiverade av kulturella modeller som kan vara metaforiska och/eller metonymiska.

I vissa fraser i mina korpusar står somatismer med lexemet *öga* för hela människan (dvs. *pars pro toto*). Somatismer med lexemet *öga* är metonymiskt motiverade när de representerar *betraktande* eller *människan*. Däremot är sådana somatismer metaforiskt motiverade när de relaterar till *kunskapen* (i detta fall är lexemet *öga* först metonymiskt relaterat till *betraktande* och sedan metaforiskt till *uppfattning/kunskapen* (dvs. *öga* > *betraktande* > *uppfattning*). När somatismer med lexemet *öga* relaterar till något viktigt, relaterar lexemet *öga* just till organen *öga* (det finns inte någon ytterligare metaforisk eller metonymisk betydelse). Några anmärkningsvärda meningar från korpusarna är: *zamazati oči komu* ('att förorena ögon på ngn', 'slå blå dunster i ögonen på ngn'), *izaći/izlaziti (doći/dolaziti) na (pred) čije oči* ('komma inför ngn's ögon') och *odlazi mi s očiju* - ('stick från mina ögon'), *kazati (reći) u oči/lice komu što* –

(‘kasta/säga ngn rakt i ansiktet’), *oči u oči* – (‘öga mot öga’) som är metonymisk eller metaforisk motiverad eftersom lexemet *öga* representerar inte bara *ögat* som kroppsdel utan *hela människan*, *betraktande* eller *uppfattning*.

5. Sammanfattande diskussion

I det sista kapitlet av mastersarbetet sammanfattar jag analysernas resultat. En aktuell språklig betydelse av somatismer med lexemet *öga* är alltså beroende av en mängd språkliga kognitiva och socialkulturella faktorer. Min undersökning besannar tesen att metafor och metonymi i kroatiska och svenska somatismer med lexemet *öga* har förmåga att uttrycka mer abstrakta betydelser. Vår kropp är grund för många metaforer och metonymier som vi använder för att uttrycka några abstrakta uppfattningar.

När det gäller arbetets hypotes har min analys bekräftat den kognitiv-lingvistiska tesen att lexemet *öga* inte bara står för en kroppsdel utan också representerar olika kulturella modeller. Enligt det som man kan avläsa ur korpusarna kan man föreslå tre sådana kulturella modeller: 1. *Kulturell modell av betraktande*, 2. *Kulturell modell av kommunikation* och 3. *Kulturell modell av känslor* (Stanojević 2013). Dessa tre kategorier är också uppdelade i underkategorier. 1. *Kulturell modell av betraktande* består således av följande kategorier: somatismer med lexemet *öga* som relaterar till kunskap och koncentration, somatismer med lexemet *öga* som relaterar till kontroll och uppmärksamhet, somatismer med lexemet *öga* som relaterar till rum, somatismer med lexemet *öga* som relaterar till sömn och somatismer med lexemet *öga* som relaterar till döden. 2. *Kulturell modell av kommunikation* som bevisar att ansiktsuttryck kan påverka på vår kommunikation och att ansiktet utgör en central aspekt av kommunikation. Den modellen har jag inte uppdelat i underkategorier. 3. *Kulturell modell av känslor* som jag har indelat i två underkategorier: somatismer med lexemet *öga* som relaterar till önskan och somatismer med lexemet *öga* som relaterar till något viktigt. Här har jag bevisat att både positiva och negativa känslor förstärks med ögonkontakt.

Slutligen har jag också kommenterat metaforisk och metonymisk motivation av somatismer med lexemet *öga* i olika språkliga uttrycksformer. Den fysiska kroppen blir en synonym eller *metonymi* för hela människan och lexemet *öga* står för hela människan (dvs. *pars pro toto*). Några av de nämnda metaforiska och metonymiska modeller kan diskuteras för det är svårt att skilja de åt eftersom gränserna mellan dem är oklara. Därför hade jag problem vid analysen med att dra en gräns mellan vad som var metaforisk och vad som var metonymisk

motivering. Det torde vara ett fundamentalt drag hos somatismer att de har både metaforiska och metonymiska betydelser. Jag anser att det skulle bli intressant att undersöka svenska och kroatiska somatismer med lexemet *öra* eller *näsa* och utforska om dessa somatismer följer liknande tendenser som somatismer med lexemet *öga*, när det gäller kulturella modeller. Det finns flera undersökningar av somatismer med lexemet *öra* och lexemet *näsa* i svenskan och kroatiskan (till exempel Novak-Milić, 2005), men de är inte utförda ur ett kognitivlingvistiskt perspektiv. En systematisk forskning som inkluderar somatismer med olika kroppsdelar skulle ge en bredare bild av metaforisering och metonymisering i svenska och kroatiska somatismer.

6. Sammanfattning

Som jag har påstått i början av detta mastersarbete avspeglas vårt sätt att leva och tänka i vårt språk. Syftet med det här mastersarbetet var att utforska metafor och metonymi i svenska och kroatiska somatismer med lexemet *öga* och pröva förslaget om att man kan uppdelat dem i tre kulturella modeller (Stanojević 2013). Jag valde att analysera somatismer med lexemet *öga* eftersom de är mycket frekventa både i kroatiskan och i svenskan. De frågor som jag har försökt att behandla i detta arbete är sådana som kan belysas i ett kontrastivt perspektiv. Jag har använt mig av olika svenska och kroatiska ordböcker och korpusar för att försöka uppdelat dessa somatismer i tre olika kulturella modeller. Det fanns ett antal begränsande faktorer för min studie eftersom korpusarna har sina begränsningar, d.v.s. de inkluderar inte alla somatismer som förekommer i språk.

De utförda analyserna i detta mastersarbete kan uppdelas i två delar. I den första delen är de samlade somatismerna uppdelade i fyra kategorier (efter Novak-Milić modell, se Bilaga 1): a) *Full ekvivalens* som betyder att det är möjligt att hitta uttryck som har samma lexikala enheter i svenskan och kroatiskan (t.ex. *dokle ti oko dopre* – 'så långt ögat når'). Det finns en stor mängd exempel på full ekvivalens mellan svenska och kroatiska somatismer med lexemet *öga* i ordböckerna. Enligt min åsikt är detta en följd av motsvarande metaforiska och metonymiska motiveringar i svenskan och kroatiskan. b) *Partiell ekvivalens* betyder att en beståndsdel i svenska och kroatiska somatismer med lexemet *öga* är detsamma och de andra är olika (t.ex. *biti kome trn u oku* ('vara en nagel i ögat på ngn')). c) *Somatismer med samma betydelse men olika bildspråk* t.ex. *ubiti oko* ('ta sig en tupplur') d) *Somatismer med olika bildspråk och form* t.ex. *čuvati (voljeti) kao oči u glavi/zjenicu oka* ('älska ngn som pupillen i ögat'). I den andra delen av mitt mastersarbete betraktas somatismers semantiska sida. Här tas

hänsyn till metaforisk och metonymisk betydelse av somatismer med lexemet *öga* i de svenska och kroatiska korpusarna. Det finns många somatismer med lexemet *öga* i svenskan och kroatiskan och det leder oss till slutsatsen att somatismer med kroppsdelarna spelar en viktig roll i vårt språk. Jag har inte haft möjlighet att analysera alla somatismer i min undersökning utan bara en begränsad mängd (25 kroatiska och 20 svenska somatismer). Resultaten från denna korpusstudie visar på att somatismer med lexemet *öga* har en stor semantisk potential, när det gäller metaforiska och metonymiska användningar. Genom att ta de statistiska uppgifterna i beaktande kan vi förmoda att lexemet *öga* representerar inte bara en kroppsdel utan utformar också olika kulturella modeller som i detta arbete presenteras som tre kategorier efter Stanojevićs undersökning (2013): 1. *Kulturell modell av betraktande*, 2. *Kulturell modell av kommunikation* och 3. *Kulturell modell av känslor*. Dessa tre kategorier är också uppdelade i underkategorier. Masterarbetets sista kapitel ägnas åt att sammanfatta korpusanalysernas resultat. Jag tror att min studie bidrar till den akademiska förståelsen för somatismer med lexemet *öga* i kroatiskan och svenskan eftersom den har prövat den kognitiv- lingvistiska tesen att metafor och metonymi i somatismer med lexemet *öga* är uppdelade i tre kulturella modeller. Resultaten av min undersökning har också bekräftat att det finns ett antal faktorer som motiverar somatismers betydelse, d.v.s. de är baserade på olika *konceptuella metaforer* eller *metonymier* och de är påverkade av människornas konceptuella kunskaper om omvärlden.

7. Litteraturlista:

1. Anward, J., P. Linell (1976). „Om lexikaliseradefraser i svenskan.” *Ny svenska studier: Tidskrift för svensk stil- och språk forskning*. 55-56. Lund: Carl Blomsboktryckeri AB. s. 77-119.
2. Boström, P. (2018). *”Det här är ju dött tåg liksom...”: en studie av metaforer för ROMANTISK KÄRLEK i talad svenska*. Doktors avhandling. Umeå universitet: Institutionen för språkstudien.
3. Clausén, U., E. Lyly (1995). "Criteria for Identifying and Representing Idioms in a Phraseological Dictionary". I: Willy. M. et al (red.). *Euralex 1994 Proceedings. Paper submitted to the sixth EURALEX International Congress on Lexicography in Amsterdam, The Netherlands*. Amsterdam. s. 258-262.
4. Dahllöf, M. (1999). *Språklig betydelse. En introduktion till semantik och pragmatik*. Lund; Studentlitteratur.
5. Fillmore, C. J. (1985). „Frames and the semantics of understanding“. *Quaderni di Semantica* 6 (2). s. 222-254.
6. Fleischer W. (1997) *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: De Gruyter.
7. Johanson, K (2016). *Svenska uttryck och deras ursprung*. Bromma. Ordalaget Bokförlag AB.
8. Kövecses Zoltan. (2002). *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford New York: Oxford University Press.
9. Lakoff, G. Johnson M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
10. Lakoff, George 1987. *Woman, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press
11. Langacker, W. Ronald (2008). *Cognitive Grammar: A basic introduction*. Oxford, Oxford University Press.
12. Moon, R. (1998). *Fixed expressions and idioms in English: a corpus based approach*. Oxford: Clarendon Press.
13. Novak Milić, J. (2005). „Oko, uho i nos u hrvatskim i švedskim frazemima“. Zagreb-Split: *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike*. s. 535-549.
14. Novoselec, Z. (2009). „Lupati glavom o zid - definiranje frazema i frazemi s komponentom glava u hrvatskom jeziku i njihovim ekvivalenti u engleskom i švedskom.“ *Strani jezici*. 38(2). s. 145-158.
15. Novoselec, Z. (2017). „Cultural models and motivation of idioms with the component „heart“ in Croatian. U: R. Mitkov (ur). *Computational and Corpus-Based Phraseology. EUROPHRAS2017*. Cham: Springer, 2017 s. 337-347
16. Palm, Ch. (1995). *Phraseologie. Eine Einführung*. Tübingen: Narr.

17. Rosh, E. (1977). "Human Categorization". I: N. Warren (red.) *Studies in Cross-Cultural Psychology*. London: Academic Press.
18. Sköldberg, E. (2004). *Korten på bordet: innehålls- och uttrycksmässig variation hos svenska idiom*. Göteborg: Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning vid Göteborgs universitet.
19. Stanojević, M-M. (2013). *Konceptualna metafora: temeljni pojmovi, teorijski pristupi i metode*. Zagreb: Srednja Europa.
20. Stanojević, Mateusz-Milan. 2017. „Hladne glave i vrućasrca o tijelu i emocijama u hrvatskom“. I: Brković, Ivana i Tatjana Pišković (red.) *Tijelo u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi*. Zbornik radova 45. seminara Zagrebačke slavističke škole. Zagreb: FF press och Zagrebačka slavistička škola, s. 175 - 198.
21. Stålhammar, M. (1997). *Metaforernas mönster i fackspråk och allmänspråk*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
22. Walatek, E. (2014) *Fler huvuden väntas falla- Metafor och Metonymi i Svenska Somatismer med Lexemet Huvud*. Universitet i Kraków: Poland.

Ordböcker:

1. Anić, Vladimir (1998). *Rječnik hrvatskog jezika*. Zagreb: NOVI LIBER.
2. Bergman, Bo (2007). *Ordens ursprung. Etymologisk ordbok över 2200 ord och uttryck*. Finland: Wahlström och Windstrand.
3. Menac, A., Ž. Fink i R. Venturin (2003; 2014). *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
4. Matešić, J. (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskog i srpskog jezika*. Zagreb: Školska Knjiga
5. *Norstedts svenska ordbok*, 2003, red. av Sture Allen utarbetad av Språkdata, Göteborgs universitet, Göteborg. (NSOB).
6. Kovačević B. (2012). *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
7. *Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser*. 2003, red. av Svenska språknämnden och Norstedts Ordbok, Göteborg. (SB)
8. *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (2009). Stockholm: Norstedts.
9. *Stora svensk-tyska ordboken*. (1989), red. av Britt-arie Berglund, Solna : Esselte studium.
10. *Baza frazema hrvatskog jezika* (<http://frazemi.ihj.hr/>)
11. *Hrvatska jezičnariznica*. <http://riznica.ihj.hr/>, besökt den 24-08-2020
12. *Hrvatski jezični portal*. <http://hjp.znanje.hr/>, besökt den 24-08-2020
13. *Kolokacijska baza hrvatskoga jezika* (<http://ihj.hr/kolokacije/>)

14. Svenska Akademiens ordbok. <https://www.saob.se/> , besökt den 24-08-2020)

Elektroniska korpusar:

1. hrWaC – Croatian web corpus. <https://www.sketchengine.eu/hrwac-croatian-corpus/>, besökt den 24-08-2020
2. Korp. <https://spraakbankengu.se/korp>, besökt den 24-08-2020
3. Hrvatskijezični korpus. <http://riznica.ihjj.hr/philologic/Cijeli.whizbang.form.hr.html>, besökt den 24-08-2020

Elektroniska källor

1. <https://www.sprakbruk.fi/-/svenska-idiom>, besökt den 10-05-2020
2. <http://sprakteknologi.se/vad-aer-sprakteknologi/lexikon/korpusar>, besökt den 24-08-2020
3. <https://spraktidningen.se/blogg/korp-visar-vagen-till-korpusar>
4. <https://svenska.gu.se/forskning/forskningsprofiler/lexikologi-och-lexikografi>, besökt den 10-05-2020
5. <https://www.synonymer.se/sv-syn/fraseologisk>, besökt den 24-08-2020
6. <https://howlingpixel.com/i-sv/Synonymordbok>, besökt den 24-08-2020
7. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=32240>, besökt den 10-05-2020
8. <https://kulturminnet.wordpress.com/2019/01/22/ordsprak-och-talesatt-del-5-att-sla-bla-dunster-i-ogonen-pa-nagon/>, besökt den 24-08-2020
9. <https://www.greelane.com/sv/humaniora/engelsk/metonymy-figures-of-speech-1691388>, besökt den 24-08-2020

8. Sažetak

U ovome se radu na temelju kognitivnolingvističke perspektive proučavaju metafora i metonimiji na primjeru 25 hrvatskih i 20 švedskih somatizmima s leksomom *öga/oko*. U teoretskome dijelu rada objašnjena su prijašnja kognitivnolingvistička istraživanja američkih lingvista Lakoffa i Johnsona (1980) na kojima se temelji ovaj rad. Hrvatski i švedski somatizmi su prema svojim sintaktičkim i semantičkim obilježjima najprije podijeljeni u četiri skupine: 1. Somatizmi s potpunom ekvivalencijom, 2. Somatizmi s djelomičnom ekvivalencijom, 3. Somatizmi koji imaju isto značenje ali su izraženi različitim leksimima i 4. Hrvatski somatizmi koji nemaju ekvivalent u švedskom jeziku (Novak- Milić: 2005). Kako bi se napravio uvod u jezičnu analizu koja se temelji na primjerima pronađenima u hrvatskim i švedskim korpusima u radu su prije same analize objašnjeni kognitivnolingvistički pojmovi: *metafora*, *metonimija*, *kulturni model*, *konceptualna metafora*, *somatizmi*. Analizirani somatizmi su podijeljeni u tri kulturna modela (Stanojević 2013): 1. Kulturni model gledanja 2. Kulturni model komunikacije, 3. Kulturni model osjećaja. Svaki kulturni model je podijeljen u potkategorije u kojima su objašnjene metafore i metonimije koje se pojavljuju u primjerima iz hrvatskih i švedskih korpusa. Ovim radom potvrđena je kognitivnolingvistička teorija da se značenje somatizama temelji na različitim konceptualnim metaforama i/ili metonimijama koje su motivirane našim konceptualnim znanjem o svijetu.

8. Summary

The purpose of this study is to give a cognitive linguistic analysis of metaphor and metonymy in Swedish and Croatian somatic idioms with the component *öga/oko* based on cognitive linguistics. The theoretical part of this study is the cognitive theory of conceptual metaphor and metonymy formulated by American linguists Lakoff and Johnson (1980). Croatian and Swedish somatic idioms are firstly divided into four groups according to their syntactic and semantic features: 1. *Absolutely equivalent somatic idioms*, 2. *Somatic idioms which are partially equivalent*, 3. *Somatic idioms which have same meaning but they are expressed with different lexeme*. 4. *Croatian somatic idioms without equivalent in Swedish language* (Novak-Milić: 2005). In order to make an introduction to the language analysis, which is based on the examples from Swedish and Croatian corpora, the following most important cognitive linguistics concepts are firstly explained: *metaphor*, *metonymy*, *cultural model*, *conceptual metaphor*, *somatic idioms*. Research has revealed that analyzed somatic idioms can be divided into three cultural models (Stanojević: 2013): 1. Cultural model of observing, 2. Cultural model of communication, 3. Cultural model of feelings. Each of these cultural models is divided into

subcategories in which metaphor and metonymies that appear in examples from Croatian and Swedish corpora are explained. This study confirms cognitive linguistics theory that the meaning of somatic idioms can be described as a reflection of different conceptual metaphors and/or metonymies that are motivated with conceptual understanding of the world.

9. Bilaga 1: Kroatiska somatismer med lexemet *öga* och deras svenska motsvarigheter klassificerade efter syntaktisk och semantisk struktur

Full ekvivalens betyder att det är möjligt att hitta uttryck i svenskan som innehåller ”samma” lexikala enheter (dvs. interlingvala motsvarigheter), har samma syntaktiska struktur och mer eller mindre samma betydelse som deras kroatiska motsvarigheter.

1. Full ekvivalens

kroatiska

svenska

bode koga što u oči

sticka (ngn) i ögonen²²

dokle (ti) oko dopre ,
dopire

så långt ögat når

držati na oku koga, što

hålla ett öga på ngn

ha ögonen på ngn

ha en öga på ngn

hålla koll på ngn

gledati smrti u oči

se döden i ögat

krajičkom oka

i ögon vrån

moći što raditi zatvorenih očiju

kunna göra ngt med förbundna ögon

²² Strukturellt sett råder det full ekvivalens mellan dessa två somatismer medan de används på delvis olika sätt, se fotnot 7.

neskidati očiju (oka) s koga, s čega

inte kunna ta sina ögon från ngn/ngt

oči u oči (stajati i sl.)

(stå) öga mot öga

2. Partiell ekvivalens

Partiell ekvivalens betyder att ett lexem är ”detsamma” (interlingvala motsvarigheter) i de två jämförda språken medan de andra är olika.

kroatiska

biti kome trn u oku

'vara en tagg i ögat på ngn'²³

biti slijep kraj zdravih očiju

'vara blind med friska ögonen'

(gutati) proždirati koga očima

'svälja ngn med ögonen'

otvoriti četvere oči (sve oči)

'öppna fyra ögon'

sijevati munje iz očiju

'det blixtar från ögonen'

zamazati oči komu

'att förorena ögon till ngn'

svenska

vara en nagel i ögat på ngn

vara blind för något

att äta ngn med ögonen

ha ögonen med sig

ngns ögon kastar blixtar

slå blå dunster i ögonen på ngn

3. Idiom med samma betydelse men olika bildspråk

Idiom med samma betydelse men olika bildspråk kännetecknas av att den gemensamma betydelsen i kroatiskan och svenskan uttrycks med olika språkliga konstruktioner.

kroatiska

svenska

²³ Jag skriver ordagrann översättning av kroatiska somatismer i rak stil och inom citattecken.

budno oko

hålla ett (vakande) öga på ngn/ngt

'vaken öga'

kazati (reći) u oči/lice komu što

kasta/säga ngn rakt i ansiktet

'säga något/någon i ögon/ansiktet'²⁴

pogledati/gledati ispod oka

att ge ngn varnande blick/ögonkast

'att titta under ögonen'

pročitati/čitati iz očiju (u očima) komu što

läsa ngn som en öppen bok

'läsa ngt från (i) ögonen hos ngn'

ubiti oko

ta sig en tupplur

'döda ögat'

zažmiriti na jedno oko

blunda för ngt

'blunda med ett öga'

4. Kroatiska somatismer utan någon ekvivalent i svenskan

För de följande kroatiska somatismer finns det inte något motsvarande uttryck i svenskan.

kroatiska

čuvati (voljeti) kao oči u glavi/zjenicu oka

'skydda (älska) ngn som pupillen i ögat'²⁵

izgubiti/gubiti iz očiju/vida koga/što

'förlora ngn/ngt från ögonen/synen'

izaći/izlaziti (doći/dolaziti) na (pred) čije oči

'komma inför ngns ögon'

²⁴ Jag skriver ordagrann översättning av kroatiska somatismer i rak stil och citattecken.

²⁵ Jag skriver ordagrann översättning av kroatiska somatismer i rak stil och inom citattecken.

odlazi/makni mi (se) s očiju!

'gå bort från mina ögon'

zauvijek sklopiti (zaklopiti, zatvoriti) oči

'stänga ögonen för alltid'

10. Bilaga 2: Exempel på användning av enskilda somatismer med lexemet *öga* från kroatiska och svenska korpusar

I Bilagan 2 anger jag exempel på användning av enskilda somatismer som jag har funnit i de svenska resp. kroatiska korpusarna. Jag har funnit exempel på alla kroatiska somatismer med lexemet *öga* (nämnda ovan i Bilagan 1) och på alla svenska somatismer som jag har funnit som ekvivalenter till dessa kroatiska somatismer.

1a Naši novi »šahisti« ne samo da nisu **otvorili četvere oči**, već šah igraju, svakim danom je sve vidljivije i vidljivije, poluzatvorenim očima, koje kao takve i ne mogu vidjeti puno dalje od nosa.

1b Gäller att **ha ögonen med sig** konstant för det ljuvliga niomånaders barn!

2a Jednom kad to svladate moći ćete ih **raditi i zatvorenih očiju**.

2b Inte konstigt att 42 procent säger att de kan skriva på mobilen **med förbundna ögon**.

3a Sramota pred svijetom na sve oči." "Oči, oči! Bože moj! Kadšto si **slijep i zdravih očiju**.

3b Snacka om att **var blind** för sitt eget privilegium.

4a Ti si samo trećina pravog čovjeka, treba **pogledati istini u oči**, i ona je s tobom prikraćena.

4b Denna stora kärlek, som sett i och kommit förbi på andra sidan, den räckte bara **i femton döden vitögat** år.

5a **Bode u oči** što je Neretva ugovor iz 1998. godine tek 2003. ovjerila kod javnog bilježnika.

5b Jag känner igen det där att använda uttryck som kan **sticka i ögon**.

6a Zar misliš, da ćeš mi opet **zamazati oči** lijepim riječima?

6b Att försöka **slå blå dunster i ögonen** på mig kommer inte att lyckas!

7a Pet jeftinijih smartfona koje treba **držati na oku** tijekom 2019.

7b Du måste **hålla ett öga på** bakdörren.

8a Tu razliku moguće je objasniti činjenicom da njih u većoj mjeri prati **budno oko** javnosti.

8b Men jag var så trött så jag knappt kunde **ha ögonen öppna!**

9a Tamo vani i nema nekog izbora. Uzmi što ti se pruža i malo **zažmiri na jedno oko.**

9b Så länge vi **blundar med öppna ögon** är det ändå ett aktivt val, att inte ta tag i det vi ser.

10a Tražio je nekoga da ga upita za put, ali **dokle oko dopre** nije bilo žive duše.

10b Den är så stor, att man ser bara björkar **så långt ögat når.**

11a Jackson je **krajičkom oka** mogao motriti svoju ljubavnicu koja je sjedila uz Hillary Clinton.

11b Plötsligt så får du se hur det glimmar till **i ögon vrån.**

12 Škola uskoro počinje. Umjesto raznih alata, strategija učenja ili znanstvenih istraživanja, evo nekoliko ideja koje bi vas mogle spasiti ove godine – nemojte ih **izgubiti iz vida!**

13 Na odlasku nije ga ni vidjela, bio je to prvi dan njihova poznanstva kad mu se stidjela **doći pred oči.**

14 Gipsova poruka Blankinu ocu: '**Makni mi se s očiju**, nemaš pojma...

15 Volite malo "**ubiti oko**" poslijepodne? Ako je odgovor potvrđan, odlična je vijest da vam to snižava krvni tlak.

16 Zagrlila ga je čvrsto. Probudila se u suzama, a on je zauvijek **zaklopio svoje oči.**

17 Čelu rake zatače mu drvo i upisuje posmrtna slova: »Ovdje počiva moj vjerni Lisko ili Garov, zečar ili ovčar, kakvoga nije već kučka oštenila«... Zbog toga su mu govorili u selu, da je malo ćušnut po pameti... No nitko mu nije smio **reći u oči**, kao da su se ljudi baš bojali njegovih očiju.

18a Rakoczy je osjetio kako ga je nešto toplo prostrujalo, upro joj **oči u oči** i tiho je upitao da li ga ljubi.

18b Det ger oerhört mycket att åka ut och träffa de har människorna **öga mot öga.**

19 Ta zar je jednoj samo **u očima pročitao**: Šta, zar ne bi na me pogađao...

20 Nide sträckte ut er hand mot henne men hon **gav honom ett varnande ögonkast.**

21 Marini stigao novi kandidat, a Zoranu **iz očiju sijevnule munje.**

22a Želim te **proždirati svojim očima** i ponavljati ti bez prestanka koliko si prekrasna!

22b Sen så gillar jag att maten är upplagt fint, för att man vill även **äta med ögonen** hihi.

23a Ona nehotice nazaduje, a **ne skida oči s njega.**

23b Att **inte kunna ta sina ögon från** denna löpande sträng av ont och rätt!

24 Ja **pazim na nju kao na zjenicu oka svog**, a ona - kakve mi samo priređuje scene!

25a Još u gimnaziji takmičio se kroz više godina s jednim suučenicom koji mu je bio velik **trn u oku**, jer je bio uvijek pred njim, a manje je učio negoli on.

25b För precis som för USA **var** Palme **en nagel i ögat** på Israel.